

WILFRIED STROH

DE CICERONIS DEMOSTHENISQVE ELOQVENTIA
QVID GERMANI CRITICI IVDICAVERT QVAERITVR

Credo ego non paucos mirari uestrum, sodales, cur tam aridam ieiunamque dicendi materiam mihi potissimum elegerim. Et quaerat quispiam, nonne taedeat aut enumerare ipsum aut enumerari audire ea omnia, quae longa serie scriptorum uiri docti de Cicerone ac Demosthene iudicia fecerunt. Quod taedium ut aliqua ex parte leuetur, incipiamus a carmine, quod, etsi satis notum est plurimis, natiua tamen uenustate semper aures audientium oblectat. Est autem scriptum atque editum a Gottliebo Conrado Pfeffel, poeta Germano, a.p. Chr.n. 1790 (1):

«Wenn Cicero von der Tribune stieg,
Rief alles Volk entzückt: Kein Sterblicher spricht schöner:
Entstieg ihr Demosthen, so riefen die Athener:
Krieg gegen Philipp, Krieg!»

Quam repugnat haec lepidissima numerorum licentia artis metricae Latinae legibus! Conabor tamen uertere:

Tullius a rostris quotiens descenderat: a, quis
suauius hoc, clamant, dicit in orbe uiro?
At Demosthenicis plebs Attica percita uerbis
bella fremit, tecum bella, Philippe, cupit.

Quo epigrammate Demosthenis Ciceronisque ingeniorum diuersitas optime describi Germanis criticis multis uisa est, cum hunc curauisse magis ut plausus ex arte oratoria captaret, illum ut persuaderet dicendo ac uinceret, crediderunt. Veluti Martinus Schanz in *Litterarum Romanarum historia* (2) hos uersus laudauit (scilicet ut obtrecaret Tullio); et Vdalri-

(1) Inscritur «Cicero und Demosthenes»; sequor hanc editionem: G.C. Pfeffel, *Poetische Versuche*, Vierter Teil, Tubingae 1802, 23.

(2) *Geschichte der römischen Litteratur*, 1. Teil, 2. Hälfte, Monaci 31909, 289 n. 1.

cus Schindel eos quasi praefixit initio libri utilissimi, quem scripsit *De Demosthenis in saeculo duodeuicesimo fati* (3). Nec defuerunt, qui haec non libere fingi a poeta, sed quasi a rerum scriptore ad historicam fidem tradi putarent. Henricus Heine quidem, poeta nobilissimus et admirator Demosthenis — nam se ipsum olim non laurum poeticam, sed oratoris publici laudem affectauisse confessus est (4) — Pfeffellii carmine usus est ut testimonio incorrupto de Ciceronis Demosthenisque eloquentia (5). Quid quod Hildegardis Gauger, mulier alioqui docta ac diligens, inducta est in errorem eundem, cum ageret de studiis rhetoricis Anglicae gentis (6)?

Nam ut uerum fateamur, quamquam iam ab antiquis scriptoribus nonnullis Demosthenes ac Cicero inter se comparati sunt (7), nemo tamen eorum aut memoriae prodidit aut e diuerso genere dicendi ipse collegit illum uictoriae studuisse, hunc plausibus: illum dixisse eo consilio, ut homines moueret ad agendum aliquid, hunc ut propter artis ostentationem laudaretur a plurimis. Neque id dico quasi ueteribus criticis ignotum fuerit illud discrimen inter oratores eos qui persuadere et eos qui

(3) Ulrich Schindel, *Demosthenes im 18. Jahrhundert: Zehn Kapitel zum Nachleben des Demosthenes in Deutschland, Frankreich, England*, Monaci 1963 (Zetemata t. 31).

(4) «Ich wollte durchaus ein großer Redner werden, und wie Demosthenes deklamierete ich zuweilen am einsamen Meeresstrand [...]» (Ludwig Börne, lib. III; in *Operum omnium* editionis Hanserianae t. 4, ed. a K. Briegleb, Monaci 1971, 75: nimirum auocauit eum ab hoc consilio fumus tobacci, qui in comitiis Germanorum esse solet plurimus.

(5) *Lutetia* I 3 (d. 9 m. Apr. 1840): «Berryer hat vielleicht mit seinen sonoren Phrasen auf die Ohren der großen Menge eine pomphaftere Wirkung ausgeübt; aber dieser Orator (sc. Thiers) verhält sich zu jenem Staatsmann wie Cicero zu Demosthenes. Wenn Cicero auf dem Forum plaidierte, dann sagten die Zuhörer, daß Niemand schöner zu reden verstehe als der Marcus Tullius; sprach aber Demosthenes, so riefen die Athener: Krieg gegen Philipp! Statt aller Lobsprüche, nachdem Thiers geredet hatte, öffneten die Deputierten ihren Säckel und gaben ihm das verlangte Geld» (Editio Saecularis, t. 11, cur. L. Walter, Berolini & Lutetiae Parisiorum 1974, 19). Cf. ea quae scripsit in epistula ad Rudolfum Christiani (d. 24 m. Mai 1824): «Giebts doch nichts süßeres als die Pomade! Das hat schon Zizero gesagt» (Editio saecularis, t. 20, 1970, 165).

(6) H. Gauger, *Die Kunst der politischen Rede in England*, Tubingae 1952, 161: «Von Cicero wird berichtet, daß nach seinem Vortrag [...]» usw. — Ipsa Pfeffellii uerba repetuntur in fabula quadam scaenica, cui titulus est *Demosthenes: Ein Schauspiel aus längst vergangenen Tagen*. Eam scripsit et edidit a. 1918 (Monaci) poeta Germanus nomine Carolus L.A. Schmidt, scilicet ut Demosthenes rediuuius id in Germanis faceret, quod in Atheniensibus ei parum successerat. Haec autem fabula desinit in uerba «Krieg gegen Philipp, Krieg!», quae a populo ter iterantur.

(7) Testimonia uel iudicia de Demosthene et Cicerone uetustissima collecta sunt in *Encyclopaedia rerum antiquarum et Christianarum* (RLAC), ubi de Demosthene egit Vincentius Buchheit (t. 3, 1957, col. 712-735), de Cicerone Carolus Becker (ibidem col. 86-127). Ceterum utiles sunt ad iudicia talia inuestiganda praeter opus optimum Schindelii (uide supra n. 3) hi libri: A.G. Becker, *Demosthenes als Staatsbürger, Redner und Schriftsteller*, 2 vol., Quedlinburgi et Lipsiae 1830/34 (uide t. 1, 46 sqq.); Ch. D. Adams, *Demosthenes and his influence* (1927), it. impr. Neo-Eboraci 1963; Th. Zielinski, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Lipsiae et Berolini 41929; B. Weil, *2000 Jahre Cicero*, Turici et Stuttgartiae 1962.

placere gestirent. Nam Cicero ipse, ut nostis, in *Oratore* hac distinctione usus demonstratiuum genus separat a forensi (quod dicit), et Isocratem, principem illum ac paene parentem eloquentiae demonstratiuae, submouet a uerorum oratorum numero, cum non in *forensi contentione* uersetur nec *ad iudiciorum certamen, sed uoluptatem aurium* scripserit (8). Quam igitur miretur Tullius, cum se ipsum audiat a Pfeffelio ei generi dicendi operam dedisse, quod *pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spreum et pulsum foro* sit (9)! Praesertim cum totiens tam praecclare in foro uicerit, ut ne Demosthenem quidem dicas feliciorum fuisse in persuadendo.

Vnde igitur nata est haec opinio, qua Cicero non multum praeter delectationem aurium ac plebis plausus petuisse existimatur? Hoc ut melius intellegamus, breuiter percensenda erunt ea, quae ueteres de Ciceronis ac Demosthenis indole iudicauerunt. Atque Ciceronis dicendi genus aliquantum a Demosthene discrepare animaduersum est iam ab eis, qui primi inter oratores Romanos sibi Atticos proposuerunt imitandos ipsique uoluerunt Attici nominari. (E quibus Caluus, ut uidetur, Demosthenis Romani sectabatur gloriam) (10). Qui cum Tullium — sic enim traditur (11) — ut *tumidiorem et Asianum* reprehendebant, duas res potissimum uidentur spectauisse (12): primum copiam illam atque ubertatem Ciceronis, qua Demostheni dissimilis dilatare plurima uerbis et figuris oratoriis exornare cognoscitur; deinde mollitiem quandam numerorum, qui fere semper in easdem clausularum formas easque suauissimas exeunt. Nec mehercule hic censores illi fefellerunt. Nam uel ex uno libro, quem Alphonsus Weische de Cicerone Atticos oratores imitante conscripsit (13), facile discitur id ipsum eum fecisse, quod illi reprehendebant.

(8) Cic. *Orator* 37; 38. Aliter Isocrates de se ipse iudicauerat (cf. V. Buchheit, *Untersuchungen zur Theorie des Genos Epideiktikon von Gorgias bis Aristoteles*, Monaci 1960, 121 sq.).

(9) Cic. *Orator* 42; cf. 65. Ceterum haec genera distingui iam ab Aristotele in rhetorica (1,3) notum est. Optime de his rebus scripsit Quintilianus, *inst.* 8, 3, 11-14; cf. etiam Chr. Neumeister, *Grundsätze der forensischen Rhetorik gezeigt an Gerichtsreden Ciceros*, Monaci 1964, 25-31.

(10) His de rebus quid sentirem, breuiter indicaui in hoc libro: *Eloquence et rhétorique chez Cicéron* (in *Colloquii de antiquitate classica* [Entretiens sur l'antiquité classique] t. 28), ed. a Fundatione Hardtiana 1982, 27 n. 3 (cf. ea quae addit M. Winterbottom in p. 39). Aliter senserant permulti, ut Eduardus Norden, qui scribit (in libro *Antike Kunstprosa*, t. 1, Darmstadii ⁵1958 = ²1909, 221): «daß sie (sc. Attici) den Demosthenes verpönten, dem Cicero wie einem Ideal nachstrebte». Sed hoc ne Tullius quidem apertis uerbis dicere audeat. Opinionem similem meae, ut postea cognoui, defenderat iam W. Lebek, *Verba prisca: Die Anfänge des Archaisierens in der lateinischen Bendsamkeit und Geschichtsschreibung*, Göttingae 1970, 84-97.

(11) Quint. *inst.* 12, 10, 12; cf. Tac. *dial.* 18.

(12) Cf. quae nuper scripsit Michaelis Winterbottom in *Eloquence et rhétorique* (uide n. 10 supra), 258 sqq.

(13) A. Weische, *Ciceros Nachahmung der attischen Redner*, Heidelbergae 1972, u.

derunt, cum singulos Demosthenis locos exprimeret. Ac ne multus sim in rebus iam satis notis, uno exemplo ero contentus. Vt in Ctesiphontis iudicio Demosthenes Aeschinem ut belli perniciosissimi auctorem notauit his uerbis grauissimis: ὁ γὰρ τὸ σπέρμα παρασχὼν οὗτος τῶν φύντων ἄτιος (14) — sic Cicero in diuina illa Philippica originem belli ciuilis ex Antonio fluxisse dicit. Imitatur autem sic exemplum Atticum: *ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti* (15). Ac uidete copiam Tullianam! Quae φύντα nominata sunt, ea ueluti dispertitur in *arbores et stirpes*; deinde belli atrocitatem auget, cum id dicit uerbo satis ponderoso *luctuosissimum*; denique comparisonem illam, quae inter satorem seminis auctoremque belli instituta est, mutat in ueram translationem uel metaphoram; nec sat habet Aeschinem satorem dicere, sed appellat audacius *semen* ipsum. De numeris autem quid dicam? Qui in Demosthene sunt sane graues atque contorti, ut ipso iudicio aurium comprobatur (16), longe tamen remoti ab aequalitate Ciceronis, qui hic, ut solet, formis usitatissimis, scilicet dicretico (*arborum et stirpium*) et ditrochaeo (*tu fuisti*) utitur.

Neque hic attinet quaerere, quam feliciter Cicero in *Oratore* et *Bruto* suam in eloquendo rationem defenderit contra calumniatores seque Demosthenis imitatore probauerit (17). Illud tantum memoria teneamus non id obiectum fuisse Ciceroni ne ab inimicis quidem, quod post multa saecula Pfeffelius aliique reprehenderunt: nam illi cum copiam Ciceronis ut parum Atticam insectabantur, uires ac neruos in eo requirebant, non uictoriae cupiditatem. Sic etiam accipienda sunt ea, quae Quintilianus et Auctor, qui *De sublimitate* scripsit, iudicauerunt. Nam cum Graecus scriptor Demostheni suo ὕψος ἀπτότομον, i.e. sublimitatem arduam, Ciceroni χύσιν, i.e. fusius dicendi genus tribuit, cum illum fulmini praecipiti, hunc incendio late grassanti similem dicit (18), fere idem uidetur existimare ac Fabius, qui oratorem Atticum *acumine semper*, Romanum *frequenter et pondere* dimicare arbitratur, scilicet *ut illic nihil*

imprimis 174 sqq.; praeterea cf. iam J. Straub, *De tropis et figuris quae inueniuntur in orationibus Demosthenis et Ciceronis*, Asciburgi 1883, 14; 70 et saepius.

(14) Dem. cor. 159.

(15) Cic. *Phil.* 2,55; cf. Weische (supra n. 13) p. 102 (similitudinem notauerat iam Muretus).

(16) Prima pars, quae paroemiaci formam habet, nescio quomodo est excitatior, altera lenta et grauissima.

(17) Haud male meo iudicio iam Guilelmus Kroll in praefatione *Bruti* sui (Cicero, *Brutus*; erkl. v. O. Jahn u. W. Kroll, Berolini 1908, p. 9 = 1962, p. XV): «bin ich doch überzeugt, daß er [...] die Demosthenesnachahmung nur als einen Trumpf gegen die Jungattiker ausspielt».

(18) *De subl.* 12,4 ὁ μὲν γὰρ ἐν ὕψει τὸ πλεόν ἀπτότομον, ὁ δὲ Κικέρων ἐν χύσει, καὶ ὁ μὲν ἡμέτερος διὰ τὸ μετὰ βίας ἕκαστα [...] σκηπτῶ τινι παρεικάζοιτ ἂν ἢ κεραυνῶ, ὁ δὲ Κικέρων ὡς ἀμφιλαφῆς τις ἐμπρησμός, σῆμαι, πάντη νέμεται καὶ ἀνελεῖται [...].

detrahi, hic nil adici possit (19). Ergo diuersitatem in eloquendo, quam Cicero ipse paene negauit, confitetur; nec tamen Ciceronis dicendi genus alienum dicit a forensi contentione.

Atque hactenus de antiquis. Quid autem ei uiri docti putabant, qui renascentium litterarum aetate Demosthenem ac Ciceronem inter se comparauerunt? Omittamus hic nobilissimos illos principes studiorum humanitatis Italos, qui non multis rationibus allatis Tullium suum sustulerunt in caelum, Demostheni locum secundum dederunt, ut Petrarca in *Triumphis* iocatur (20) — hos omittamus, inquam, et quasi trans Alpes uolantes, quid critici Germani (21) senserint, tandem aliquando cognoscamus. Qui in suis iudiciis ueterum uestigia satis caute premebant, quamquam interdum in Demosthenis laudem paululum fuisse propensiores uidentur. Vt Erasmus, quem simias Ciceronis risisse notum est, in praefatione editionis Heruagianae animaduertendum esse dicit in Demosthenis Ciceronisque locis comparandis, «ubi noster sit Graeco par, ubi superior, ubi ab exemplari nonnihil degeneret imitatio» (22). Hieronymus Wolf autem, uir de Demosthene optime meritus, morose, ut solet, conqueritur de sua interpretatione Latina, quod in ea desit «Attica illa sinceritas, quam nec Cicero expresserit, nedum homo quispiam semilatinus». Neque a Quintiliani sententia recedit, cum scribit: «Cicero profecto, si ei causae eadem agenda fuissent, longe utique in plerisque maiorem apparatus uerborum adhibuisset: et quae a nostro autore indicata sunt breuius et occultius, dicendo extendisset et illustrasset» (23). Melanchthon autem, quamquam Demosthenem facit plurimi (24), Cicero-

(19) Quint. *inst.* 10, 1, 106. Hic miror Vincentium Buchheit (RLAC 3, col. 724) dubitare, num Quintilianus oratorem, quem in *primis legendum vel ediscendum potius* (§ 105) putat, ipse legerit!

(20) Versus sunt notissimi (*Triumphus Famae* 3, 19 sq.): «Dopo (i.e. post M. Tullium) uenia Demostene che fori / è di speranza ormai del primo loco, / non ben contento de' secondi onori [...]». Errat Remigius Sabbadini (*Storia del Ciceronianismo* [...], Augustae Taurinorum 1886, 82), quod de Petrarca putat, «che nel profferire un giudizio sulla preminenza di Cicerone o Demostene si tenne di solito riservato»; nam etiam in epistulis (*fam. rer.* 6, 4, 12) scribit Ciceronem Demosthenem, quem ducem secutus sit, «a tergo» liquisse. Sed recte Remigius idem eodem loco monet a Ioanne Bochacio Ciceronem omnibus oratoribus esse praelatum; neque ab illo dissensit Colutius Salutatus, qui in epistula quadam Ciceronem ut Demosthene potiore laudat (in «Fonti per la storia d'Italia» 15, Romae 1891, 340). Idem magis copiose quam argute defendit Franciscus Philolphus (in: K. Müllner [ed.], *Reden und Briefe italienischer Humanisten*, Vindobonae 1899 [it. impr. Monaci 1970], 160 sq.).

(21) De primis uersionibus Italicis et Germanicis egit Nicolaus Holzberg, *Willibald Pirckheimer, Griechischer Humanismus in Deutschland*, Monaci 1981, 152-155.

(22) Δημοσθένους λόγοι δύο καὶ ἐξήκοντα, per I. Heruagium, Basileae 1532, a 2 v.

(23) *Demosthenis* [...] *opera* [...], per H. Wolfium, Venetis 1550, praefatio (sine paginarum numero).

(24) *Corpus Reformatorum*, t. 1, p. 699 (scripsit haec Melanchthon iam a. 1524): «quis exprimet et effinget tum vim, tum venustatem optimae orationis, nisi quem Demosthenem alterum finxerit natura?»

nem tamen ad imitandum censet aptiorem, «non solum quia necesse» sit «uti lingua latina in explicatione difficilium controversiarum», sed etiam quod «forma Orationis Ciceronianae planior» sit «quam Graeca, cum sit propemodum media inter Platoniam, Isocrateam et Demosthenicam» (25). Atque hoc quidem paene ad uerbum a Quintiliano eum exscripsisse dixeris — immerito! Nam cum ille in Cicerone coniunctas putauerit «uim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis» (26), Melanchthon Isocratem paene uituperat, Demostheni autem non tribuit uim illam siue δεινότητα totiens ab antiquis laudatam, sed argutias, i.e. sententiosum et acutum dicendi genus (27). Scribit enim: «Isocrates fortasse nimis anxie componit. Demosthenes valde argutus est. in Cicerone perspicuitas est summa». Magis autem ad Quintilianum accedit, cum alibi laudat «consilia et vim Demosthenis, et splendorem ac numeros Ciceronis» (28). Iam audiamus etiam Iohannem Sturm, gymnasiarcham Argentoratensem, qui aequae ac Melanchthon semper commoda scholarum respicit. Is discipulos saepe hortatur, ut utrumque oratorem sibi ad imitandum proponant. Nam Cicero ipse, inquit, Demosthenem «in multis imitatur, ut etiam enitatur superare, et superat certe aliquando» (29). Et alio loco: «mihi Cicero iisdem videtur vestigijs Demosthenem insecutus esse, quae Demosthenem ingressum esse animaduertat [...], nisi quod audacior sit Cicero, & magis ob oculos posita habeat dicendi lumina» (30). Ergo Sturmius quoque ea quae iam ab antiquis notata esse uidimus, confitetur, idque sine obtreptione Ciceronis, cuius «dicendi facultate» putat «non aequatam modo cum Graecorum Omnium eloquentia Latinae orationis copiam, sed longe factam superiorem» (31). Nec qui-

(25) *Corp. Ref.*, t. 8, p. 379: scripta sunt a. 1554.

(26) *Quint. inst.* 10, 1, 108.

(27) Veri simile est hic eum maxime respexisse argumentandi genus a Demosthenē adhibitum. de quo alio loco (*Corp. Ref.*, t. 11, p. 420) scribit: «rationes [...] Dialectice, pene ut fit in schola, magna arte contextit ac plerumque pugnans sententias non populares, sed, ut ita dicam, scholasticas [...] profert». Ceterum de Melanchthonis studiis rhetoricis plura inuenies in his libris: K. Hartfelder, *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae*, Berolini 1889, 369-371; W. Maurer, *Der junge Melanchthon zwischen Humanismus und Reformation*, t. 1, Gottingae 1967, 187-192.

(28) *Corp. Ref.* t. 12, p. 216.

(29) *Ioannis Sturmii De imitatione oratoria libri tres*, Argentorati 1574, lib. 2, cap. 2 (E II r sq.).

(30) *De im. or.* (supra n. 29) lib. 3, cap. 4 (F II v sq.): respicit hic praesertim triplex genus dicendi. Saepius autem in hoc opere scribit de similitudine inter Demosthenem Ciceronemque intercedente; cf. 2,4; 2,6; 3,1; 3,8; 3,12. uide etiam infra p. □ cum n. 81.

(31) *M.T. Ciceronis orationum volumina tria*, vol. 1, (Argentorati) 1563 (primum: 1540), in praefatione (B I v). Postea ad ipsum Demosthenem respiciens scribit: «tantus in nostro lepos, tanta urbanitas, ea suauitas, is candor, tam purus sermo, ea cum de Republica loquitur, grauitas: ut mirum sit quanto interuallo uincamus». In secundi uoluminis praefatione uenerationem Ciceronis paene tam necessariam esse in scholis dicit quam cultum Dei! De Sturmii studiis Ciceronianis et omni institutione oratoria, quam in scholis esse uo-

squam Germanus eo tempore, quantum scio, apertis uerbis uim Demosthenis praetulit copiae Tullianae, cum in aliis Europae partibus tales Demosthenis fautores non defuisse uel ex unius Iohannis Lodouici Viues Hispani testimoniis cognosci liceat (32).

Defensus autem est Cicero contra eiusmodi aduersarios initio saeculi decimi septimi a duobus Germanis e Societate Iesu (nam in huius disciplinae scholis praecipuum Ciceronis studium fuisse nemo ignorat). Quorum alter fuit Iulius Nigrorius, qui duabus orationibus Ciceronem Demosthene praestantiorē probare studuit (33), alter Andreas Schott in opere, quo Ciceronem sibi proposuit a calumniis uindicare (34). Hos secuti sunt duo Iesuitae Francogalli: Nicolaus Caussin in opere notissimo *De Eloquentia sacra et humana* (35) Ciceronis sucum et sanguinem, ut

luit, cf. ea quae scribit Antonius Schindling in libro copioso: *Humanistische Hochschule und Freie Reichsstadt, Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538-1621*, Aquis Mattiacis (Wiesbaden) 1977, 164 sqq. (praesertim p. 169-172), 195 sqq. — Sturmii uerba sequitur Cyprianus Soarez, *De arte rhetorica* 3,50 (Coloniae 1582): «Cicero primus cum Graecorum gloria latine dicendi copiam equauit».

(32) *De ratione discendi* 2,13: «dicirco Demosthenes Ciceroni a quibusdam eo ante ponitur, quod minus artem praeferat (sc. in ratione colligendi), minusque sapiat scholam [...]» (*Opera omnia*, Valentiae Edetanorum 1782-1790, t. 2, 163). Cum de elocutione dicit, ipse quoque Ciceronem reprehendit: «dum rem nimis dilatat uerbis, amittit vires» (p. 144). Similiter in libris *De tradendis disciplinis* (t. 6, 362 sq.) dictionis Ciceronianae imitationem etiam periculosam esse affirmat, cum tamen orator ipse se uindictae «gratia quadam inexplicabili, ac prope inimitabili» (cf. etiam p. 330, 336). — Manifestius in Anglia Thomas Wylson, qui et artem rhetoricam scripsit et Demosthenem uertit barbāre, multis uerbis impugnat Ciceronis nimiam et quasi superfluam eloquentiam («vnncessarie and superfluous eloquence»), quam elocutione naturali Demosthenis («naturall phrase») inferiorem et ad imitationem Anglorum certe minus idoneam existimat (*The three Orations of D. [...] in fauour of the Olynthians* [...], Londini 1570 [it. impr.: 1968], Preface to the Reader). Etiam Franciscus Bacon Demostheni magis fauet quam Ciceroni (cf. M.W. Croll, *Style, rhetoric, and rhythm*, Principitoniae N.J. 1966, 192 sq.), postea Dauidius Humē (cf. Schindling [supra n. 3], 162 sq.). De Anglorum studiis rhetoricis, quae tempore renascentium litterarum fuerunt, cf. quae scribit P. Meißner, *England im Zeitalter von Humanismus, Renaissance und Reformation*, Heidelbergae 1952, 149-153; H. Gauger (supra n. 6), p. 4-9.

(33) I.N., *Orationes XXV*, Moguntiaci 1610 (hoc opus nondum uidi: exemplum Bibliothecae Publicae Monacensis proximo bello combustum est). Antecesserat in oratoribus comparandis Antonius Posseuinus (*Bibliotheca selecta qua agitur de ratione studiorum*, Romae 1593); cf. M. Fumaroli, *L'âge de l'éloquence. Rhétorique et «res literaria» de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Genuae 1980, p. 181.

(34) Cicero a calumniis uindicatus, qui est Tullianarum quaestionum And. Schotti Antverp. S.I. liber V, Antverpiae 1613, 83-87 (= cap. XI: «Superior an inferior Demosthenes Cicero?»): ueterum auctoritates afferre sat habet, nihil fere noui dicit. Cf. notam sequentem.

(35) Edita est primum a. 1619 Lutetiae Parisiorum (ipse usus sum editione sexta, quae prodiit Lugduni a. 1643). Oratorum comparatio ibi est in primo libro (cap. 62-65); et est quidem instituta satis diligenter, cum loci ampliores inter se conferuntur. quare mirum est, quod Marcus Fumaroli in libro perquam docto (supra n. 33) scribit nihil fecisse hic Caussin nisi Schottii opus compilauisse (de quo uide notam antecedentem). Ceterum Fumaroli docet (p. 189) iam a Carolo Regio (in *Oratore Christiano* a. 1612 edito) Demostheni praelatum esse Ciceronem.

ait, Demosthenis generi dicendi praeposuit; non paulo post Renatus Rapin magis longa quam accurata comparatione facta euincere uoluit Demosthenem potius curauisse, ut ui atque impetu animos perturbaret, Ciceronem ut ipsa iucunditate dicendi insinuaret se in pectora et ita persuaderet (36). Scripsit is autem sermone Francogallico. Quo usus est etiam Carolus Perrault, qui omnis nouitatis fautor in suis *Comparationibus ueterum recentiumque* sine dubitatione Ciceroni ut posteriori eoque politiori palmam detulit (37). Nam de Germania nostra quid dicam? Ibi saeculo illo Graeca studia ualde iacuerunt. Et quamquam Demosthenis nomen hic illic occurrit in eis rhetoricis artibus, quae a Germanis tum aut Latina aut uernacula lingua conscripti sunt (38), non multos horum rhetorum ipsos diligentius legisse Demosthenem suspiceris (39).

Non igitur mirum est illam ipsam opinionem, quae carmine Pfeffeliano dilucide illustratur, non e Germania, sed e Francogallia originem ducere. Cuius auctor — ut tandem ad quaestionem redeamus propositam — est Fenelonius (Fénelon), archiepiscopus et celeberrimus scriptor. Is enim cum primum in suis *De eloquentia dialogis* (40) Demosthenem magno opere laudauisset, ut eum qui arte abdita naturali quodam impetu dicendi audientium animos commoueret (41), tum in *Mortuorum dialo-*

(36) René Rapin, *Les comparaisons des grands hommes de l'antiquité*, t. 1, Amsterdami 1694, 1-90: «Demosthene et Ciceron» (ipsa comparatio legitur potissimum in p. 68 sqq.). Is quamquam (in p. 89) se nihil proferre dicit, nisi quod iam criticis ueteribus («Sçauans de l'Antiquité») uisum sit. — et Demosthenem ipse ne legisse quidem uidetur! —, tamen eos deserit interdum aut per fallaciam quandam suae opinionis fautores fingit (ut Auctorem π. ύψ. in p. 74). Cf. etiam Schindeliū (supra n. 3) p. 92 sq. Rapini uersio Germanica («von einem adelichen Jünglinge») edita est Augustae Vindelicum a. 1766.

(37) M. Perrault, *Parallèle des anciens et des modernes en ce qui regarde les arts et les sciences* (1688), mit einer einl. Abh. v. H.R. Jauß, Monaci 1964 (in libro II, 184 sqq.). Haec disputatio dialogi more facta multa quidem habet ingeniose et παραδόξως dicta, sed summa ipsa differentiae, quae inter Ciceronem Demosthenemque statuitur (cf. praesertim p. 188), non ualde diuersa est ab opinione Caussini. (Cf. quae scribit Schindeliū [supra n. 3] in p. 93-95). Quod autem breuitatem Demosthenis ut nimis uetustam atque obsoletam carpit, assentiri uidetur ei postea Jacobus Reiske in praefatione quadam uersionis suae Germanicae (*Demosthenis und Aeschinis Reden verdeutschet* [...], 1764-1769, t. 3, p. LIX).

(38) Cf. opus maximum Wilfriedi (Wilfried) Barner, *Barockrhetorik: Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*, Tubingae 1970.

(39) Excipio Johannem Matthaeum Meyfart, qui in *Arte oratoria Teutonica (Teutsche Rhetorica oder Redekunst*, Coburgi 1634) multa schemata rhetorica exemplis e Demosthenis sumptis illustrat. Ceterum quae tum studia Demosthenica in scholis et uniuersitatibus fuerint, docet Schindeliū (supra n. 3) in p. 30 sqq., 209: nemo Demosthenis orationem aliquam uertisse aut Latine aut Germanice uidetur.

(40) Hi (*Dialogues sur l'éloquence en général et sur celle de la chaire en particulier*) editi sunt a. 1718, sed scripti multo antea; cf. Schindeliū (supra n. 3), p. 90 n. 3.

(41) Iam ibi aliquatenus reprehenditur Cicero, quod magis ingenia oblectet, quam pectora moueat; sed id dicitur adulescentis uitium esse, quod postea deposuerit (*Opera omnia*, Lutetiae Paris. 1851/52, t. 6, 580 sq.); cf. Schindeliū (supra n. 3), p. 90 sq.

gis, quos ineunte saeculo duodeuicesimo edidit (42), iam aperte Demosthenem Ciceroni anteponit. Atque ibi ambos oratores inducit inter se colloquentes, Ciceronem scilicet uana de se suisque meritis praedicantem, Demosthenem autem irridentem aemuli studium, utpote qui uerborum atque ornamentorum nimis cupidus summum oratoris officium in persuadendo positum paene oblitus esset. Ipsa autem uerba, quae postea Pfeffelius expressit, afferam: «Tu faisais dire: Ah! qu'il parle bien! et moi je faisais dire: Allons, marchons contre Philippe» (43). «Tu faciebas, ut dicerent: o hominem disertum! ego contra, ut dicerent: agite, arma sumantur in Philippum!» In quo sane parum liquet, utrum Pfeffelius ex ipso Fenelonio hauserit an ex uersione Germanica aut aliquo imitatore Fenelonii. Nam uel Johannes Lawson in suis *De eloquentia praelectionibus* hunc Fenelonii locum copiose expressit (44). Neque id multum refert. Nam hi *Dialogi* clerici illustrissimi et *Epistula* illa, quam anno post *ad Academiam* scripsit (45), omnino quasi seminaria uidentur iudiciorum complurium, quae saeculis duodeuicesimo et undeuicesimo de Cicerone ac Demosthene, praesertim in Germania, prolata sunt. Vt cum Demosthenem Fenelonius sic facit gloriantem: «Tu efficiebas, ut te ipsum corona spectaret; ego nil spectabam nisi res, de quibus agebam. Te admirabantur; me qui audiebant, mei obliti nisi partes, quas ipse eos uolebam suscipere, nil uidebant» (46) — non pauci posteriorum uel imprudentes expresserunt haec uerba (47). Sed cum Fenelonius dicit in Demosthene

(42) *Dialogues des morts* (1713), n. 31-33; in *Operibus omnibus*, t. 6, p. 273 sqq.; cf. Schindelium (supra n. 3), p. 97 sq.

(43) Loco laudato p. 274.

(44) J. Lawson, *Lectures concerning oratory*, Dublini 1759, 43; Germanice: Johann Lawson's [...] *Vorlesungen über die Beredsamkeit*, Turici 1777, 79 sq.; qui dicit Ciceronem coactum esse ad artificiosa ornamenta confugere, quod sermo Latinus per se non tam mollis ac dulcis sit quam Graecus. Cf. etiam Schindelium (supra n. 3), p. 163 sq.

(45) *Lettrè à l'Academie Française* (scripta a. 1714, edita post mortem scriptoris a. 1716), cap. 4 (*Opera omnia* t. 6, p. 623 sq.).

(46) In *Dialogis mortuorum* (supra n. 42, p. 274): «Tu occupois l'assemblée de toi-même; et moi je ne l'occupois que des affaires dont je parlois. On t'admiroit; et moi j'étois oublié par mes auditeurs, qui ne voyoient que le parti que je voulois leur faire prendre».

(47) Velut Lawson l. l. (supra n. 44): «you instantly lose Sight of the man and are engrossed by the Subject»; Hugo (Hugh) Blair, *Lectures on rhetoric and belles lettres*, t. 2, Londini 1787, 197: «We forget the orator, and think of the business»; J. G. Sulzer (infra n. 51); Jenisch (infra n. 54), 258: de Demosthene, qui «nirgend selbst, sondern wie in der Person seiner Sache erscheint»; cf. p. 42, 196, 217, 235; Fr. Theremin, *Demosthenes und Mässillon*, Berolini 1845, 136: «Schuld seiner (sc. Ciceronis) Eitelkeit, durch welche seine Person immer unverhältnismäßig gegen die Sache hervortritt»; J. Lutz (infra n. 67), 474: «Demosthenes hat sich selbst vergessen, man muß also auch ihn vergessen, so will er es»; Wilhelm Fox S. J., *Die Kranzrede des Demosthenes*, Lipsiae 1880, 221: «Die Demosthenische Beredsamkeit hat nach der allgemeinen Ansicht der Kenner dies vor der Ciceronianischen voraus und mit der wahren Beredsamkeit schlechthin gemein, daß sie den Hörer und Le-

artem occultiorem esse, in Cicerone apparere magis — quod et ipsum postea usurpatum est ab aliis —, non id quidem a ueterum humanistarumque (qui dicuntur) iudiciis nimis distat. Eo tamen Fenelonius quique eum secuti sunt traditam deserunt opinionem, quod Ciceronem id ipsum spectauisse uolunt, ut ars appareret: non persuadendi causa quaesitos esse illos dicendi flosculos, sed propter ipsos et coronae fauorem (48).

Hoc autem Fenelonii iudicium, quo ad pectora mouenda «arte et eloquentia magna Tulli plus ualere rapidam illam Demosthenis simplicitatem» affirmat (49), ante tempus, quo Pfeffelius suum epigramma scripsit, parum innotuisse in Germania suspicor (50). Nam Ioannes Georgius Sulzer nonnullis annis ante in *Bellarum artium doctrina uniuersa* Ciceronem aequis ac Demosthenem extulit laudibus, quod uterque uera eloquentia fretus (i.e. ea quae res magis quam uerba spectaret) suae patriae libertatis uindex extitisset acerrimus (51). Et Ioannes Gottfriedus Herder — qui tamen et ipse uix uidetur diligentius legisse Demosthenem (52) — in eis quae *Cogitata de hominum generis historia* edidit, etiam uinci uoluit a Cicerone. «Demosthenis illa tonitrua non solum propter maiorem perspicuitatem et lumen philosophiae, sed etiam propter urbanitatem et amorem patriae ueriores» (53). Fenelonii autem sen-

ser lediglich an die dargestellte Sache denken läßt, ohne ihm die Darstellung selbst zum reflexen und vollen Bewußtsein kommen zu lassen»; O. Weißfels, *Cicero als Schulschriftsteller*, Lipsiae 1892, 88: «im Gegensatz zu ihm (sc. Cicero) macht er (sc. Demosthenes) stets den Eindruck eines, dem es nur um die Sache zu tun ist»; cf. etiam Fridericum Nietzsche, infra n. 88.

(48) Cf. etiam H. Blair (supra n. 47), 206: «He (sc. Cicero) seems often to aim at obtaining admiration, rather than at operating conviction»; Fr. Winiewski, *Commentarii historici et chronologici in Demosthenis orationem de corona*, Monasterii 1829, 3: «non plausum, sed persuasionem audientium quaerit» (sc. Demosthenes).

(49) In Epistula (supra n. 45, p. 624): «je suis moins touché de l'art infini et de la magnifique éloquence de Cicéron, que de la rapide simplicité de Démosthène».

(50) Quamquam nota fieri potuit etiam e Caroli Rollin opere *De artibus liberalibus docendis et discendis* (Charles R., *De la manière d'enseigner et d'étudier les belles lettres*, Lutetiae Paris. 1726-28), quod in Germanicum sermonem conuersum erat (Herrn Carl Rollins *Anweysung, wie man die freyen Künste lehren und lernen soll*; übers. v. M.J.J. Schwaben, Lipsiae 1737/38): ibi ipsius Fenelonii uerba laudantur (t. 4, 305 sqq.).

(51) Joh. Georg Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste*, pars prima, Lipsiae 1792 (=1771), col. 370b, 372a. Veram eloquentiam laudat uerbis paene Fenelonianis (col. 366a): «Wer ihre (sc. uerae eloquentiae) Rede hört, empfindet nichts als die Sachen; seine Aufmerksamkeit wird niemals auf den Redner, sondern unaufhörlich auf die Sachen geleitet». Alio loco (col. 267a) Ciceronem inter humani generis magistros praecipuos numerat.

(52) In *Epistulis de studio theologiae (Briefe, das Studium der Theologie betreffend)* a. 1785 iterum editis se praeter Isocratam nullum etiam tum legisse oratorem Graecum fateatur (*Sämmil. Werke, Zur Religion und Theologie*, pars 14, Stuttgartiae et Tubingae 1829, 194). Sed cf. etiam quae postea de Demosthene ac Cicerone dicit in *Calligone* (1800), *Opera omnia* (infra n. 53), t. 22, 143.

(53) *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, pars 3 (1787) = *Opera omnia (Sämmil. Werke)*, ed. a B. Suphan, t. 14, Berolini 1909, 192: «Seine Beredsamkeit übertrifft die Donner des Demosthenes nicht nur an Licht und philosophischer Klarheit,

tentiam maxime et exornauit uerbis et in Germania diulgauit Danielis Jenisch, uir sacerdotium euangelicum professus Berolini, quo nemo unquam doctius aut uerbosius, quod sciam, hos oratores inter se comparauit (54). Quamquam enim nouum aliquid sese repperisse non semel gloriatur — primum enim uidisse se Demosthenis Ciceronisque ingenia non quasi gradibus, sed toto genere esse diuersa (55) —, si tamen diligentius attenderis, uidebis eum multorum sane exemplorum apparatu nil aliud comprobare uoluisse nisi illud Fenelonianum: scilicet in Demosthene ueriores fuisse eloquentiam, ut qua non orator, sed res ipsae loqui uiderentur (56); quae in illo quasi illaboratae fluerent figurae oratoriae, eas a Cicerone exhiberi ad ostentationem (57). Denique id uelut de suo addidit, quod tamen iam Fenelonius innuerat, Ciceronis dicendi genus declamatorium esse uel demonstratiuum (58).

At hi quidem omnes modice obtreptauerunt Tullio, cum non eo, ut ita dicam, peccare contenderunt, quod adhiberet artem oratoriam, sed quod ostenderet: in Demosthene illam, ut conueniret, esse occultiores (59). In quo sane peruetus illud rhetoricae praeceptum uiri docti respererunt, quo oratores ut artem arte abscondant monentur (60). Postea autem etiam acrius quoddam genus extitit admiratorum Demosthenis, qui omne in dicendo artificium adeo improbabant, ut Demosthenem uelut ipsa natura oratorem factum ui quadam naturali ipsos pectoris sensus effudisse clamitarent (61) — non sine Tullii damno! Cuius opinionis causa

sondern auch an Urbanität und wahrerem Patriotismus». Nec I.C. Briegleb, cum de Demosthene ac Cicerone disputat (*Von dem Unterschied der Beredsamkeit der Alten und der Neuern*, Gottingae 1767, 4 sq.) Fenelonium sequitur, sed magis Rapinum. Hunc nouit etiam Iohannes Chr. Gottsched (*Ausführliche Redekunst*, Lipsiae 1739, 61 sq.), qui inter Demosthenis Ciceronisque genus dicendi uix distinguit (cf. tamen etiam 219 sq.).

(54) D. Jenisch, *Aesthetisch-kritische Parallele der beyden größten Redner des Alterthums, Demosthenes und Cicero* [...], Berolini 1801. Cf. etiam Schindeliuum (supra n. 3), 50-52.

(55) P. 242: «nicht dem Grade, sondern dem Wesen nach, verschieden».

(56) Vide supra n. 47; cf. etiam Jenisch, p. 234.

(57) P. 42: «wegen der überall zu wenig versteckten Kunst des Redners»; Ciceronis auditores dicit exclamare: «Wie schön! wie zierlich! wie geistreich!», Demosthenis auditores: «wie wahr! wie treffend! wie angemessen!» (p. 233).

(58) P. 234: «Vorzüge der ächten Beredsamkeit über die gekünstelte oder [...] die declamatorische (prunkrednerische)»; p. 236: «Styl des Prunkredners»; aperte Fenelonii iudicium laudat in p. 245.

(59) Fenelonius in *Dialogis de eloquentia* (supra n. 41), p. 570: «l'art est si achevé qu'il n'y paroît point»; in *Dialogis mortuorum* (supra n. 42), p. 274: «La véritable éloquence va cacher son art». Similiter Daudius Hume philosophus de Demosthene (*Essay of eloquence*, 1742): «without any appearance of art» (*Essays, literary, moral, and political*, Londini s. a., p. 60) — et multi alii.

(60) De quo fusius disputauit Chr. Neumeister (supra n. 9) in p. 130 sqq. («Das Verbergen der rhetorischen Kunst»): ibi etiam sententiae ueterum inde ab Aristotele (*rhet.* 3,2) enumerantur.

(61) Friedrich Jacobs, *Demosthenes Staatsreden* [...], Lipsiae 1833, XXXVII: «aus

nescio an non nimis obscura sit. Nam in Germania eo tempore omnis ars oratoria, ut nostis, multis aut suspecta erat aut contempta, quod uel notissimae illae Kantii et Goethii reprehensiones indicant (62). Atqui Demosthenes in aliquo honore erat non solum propter uniuersum illum Germanorum φιλελληνισμόν, qui dicitur, sed fortasse etiam quod in bellis cum Napoleone gestis et Bartholdus Georgius Niebuhr et Fridericus Jacobs, bonarum artium doctores, propter libertatis amorem orationibus illis a Demosthene in Philippum habitis contra totius Europae hostem uelut telis uti conati erant (63). Quid igitur? Homo tam uenerabilis, ut eum sanctum appellaret Niebuhrius (64), in mediis artis rhetoricae penetrabilibus atque adeo in fallaciis oratoriis uersari crederetur? Non ita uisum est; longius illum ab omni artis suspitione remouere uoluerunt uiri docti et amantes patriae. id quod paene confitetur Franciscus Thering, olim praedicator euangelicus celeberrimus. Is enim in libro, quem *De Demosthene et Massillonio* scriptum reliquit, eundem fuisse in Demosthene libertatis spiritum affirmat, qui etiam in illorum Napoleonis osorum pectoribus spirauerit (65); idem orationes Demosthenis hinc illam uim habuisse ad animos mouendos contendit, quod eloquentia eius non ex aliquo artificio, sed «ex animi excelsi magnitudine», «e nobilitate morum et sententiarum» manauerit (66). Ac uidete, quomodo is Theringius ad hanc existimationem Demosthenis peruenerit! Scribit in alio libro a se olim Fridericum Augustum Wolf magistrum esse auditum, qui in seminario Demosthenem enarrauerit. A quo se iam tum non nihil dissen-

der Tiefe des Herzens quellende Kraft», quae «rhetorischen Schimmer verschmätzt»; Weissenfels (supra n. 47), 70: «wahre, aus den Tiefen der Seele quellende Beredsamkeit» (eam dicit abesse in Cicerone); Max Dessoir, *Die Rede als Kunst*, Monaci 1940, 48 sq. (de Demosthene): «Diese Beredsamkeit quillt eben ganz aus der Tiefe, aus der Tiefe der Person und (!) der des Volkes». Cf. iam W.A. van Hengel, *Oratio de religionis Christianae disciplina* [...], Annales Academiae Lugduno-Batavae 1819, p. 8: «Quaesita quaeuis et adulterata despicit et contemnit. Promitt omnia ex imi pectoris sensibus».

(62) I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*, pars 1, § 53; J.W. von Goethe, *Faust* 522 sqq.; cf. W. Barner (supra n. 38), 12 sqq.; J. Goth, *Nietzsche und die Rhetorik*, Tubingae 1970, 4 sqq.

(63) Cf. Schindeliium (supra n. 3), 25-28.

(64) B.G. Niebuhr, *Histor. u. Philol. Vorträge*, pars 2, t. 3, Berolini 1851, 174.

(65) *Demosthenes und Massillon: Ein Beitrag zur Geschichte der Beredsamkeit*, Berolini 1845, 90: «aus denen (sc. orationibus Demosthenis) dieselbe Vaterlandsliebe, derselbe Haß gegen Unterdrückung sie anwehte, von denen sie sich selber beseelt fühlten».

(66) In opere commemorato, p. 90: «aus der Charaktergröße des Demosthenes auch die Großartigkeit seiner Beredsamkeit entspringt»; in p. 34 laudat Demosthenis «großartige(n) Gesinnung», «Sicherheit und Zuversicht, welche nur aus dem Bewußtseyn redlicher Absichten geschöpft werden kann». Quam ob causam Ciceronem Demosthenem inferiorem credit (p. 135 sq.). Theringium e parte secutus est Robertus H. Hiecke (infra n. 69), qui in Demosthene inesse statuit «Beredsamkeit des Charakters», in Cicerone «Beredsamkeit des Talentens».

sisse dicit, cum is summam illam uiri eloquentiam calliditati cuidam tri-
buerit, non innocentiae et praestantiae morum (67).

Hinc etiam ortum est, ut uideatur, eorum criticorum genus, qui De-
mosthenem orationes habuisse crederent, non tam ut persuadendo in
praesentia uinceret, sed ut monendo et praecipiendo mores corrigeret
(68). Nec defuerunt hercle, qui eum similem Iudaeis uatibus dicerent
(69). Quantum igitur ab hac et simplicitate et sublimitate ingenii Ciceroni-
s illa notissima uanitas (70) uidetur remota! Ab hoc tandem ut iuuen-
tus discat quid sit eloquentia? Hic ut in scholis, ubi animos conformari
ad bonos mores oporteat, praelegatur? Quod ut tandem aliquando fieri
desineret, exorti sunt scholarum nouatores, qui Ciceronis orationes aut
omnes aut plurimas arcendas a discipulis censerent, cum ex uno Demosthe-
ne uera uis eloquentiae percipi posset (71). Cuius opinionis propugna-
tor strenuus erat saeculo undeuicesimo exeunte Dettweilerus quidam

(67) Fr. Theremin, *Die Beredsamkeit eine Tugend oder Grundlinien einer systemati-
schen Rhetorik* (primum 1814), Gothae 1888, 9 sq.; alio loco (p. 91) Demosthenem docet
oratorem factum esse «durch die Größe und Festigkeit seines Charakters». Hic quoque Ci-
ceronem minoris aestimat (p. 156): quem Bossuetio, Demosthenem autem Massillonio si-
miliorem credit. Plura de sacerdotum protestantium eius temporis studiis Demosthenicis
exponit Schindelius (supra n. 3), p. 56-58. Atque hic honoris causa nomino Iosephum
Lutz, sacerdotem catholicum, quo nemo post Daudium Jenisch, quantum scio, Demosthe-
nem et Ciceronem maiore diligentia inter se comparauit (*Handbuch der katholischen Kan-
zelberedsamkeit*, Tubingae 1851) 458 sqq., 486 sqq.: is propter uarietatem in dicendo (uide
p. 490) Ciceronem etiam utiliorem credit oratori Christiano.

(68) Quare postea Guarnerius Jaeger ei etiam locum dedit in sua *Paideia* (*Paideia:
Die Formung des griechischen Menschen*, t. 3, Berolini 1947), 345 sqq.

(69) Hanc comparisonem inueni in orationibus Roberti Henrici Hiecke gymnasiar-
chae Hammonensis (*Reden und Aufsätze*, Hammoniae 1865, p. 185), ubi Demosthenis in-
doles tamquam prophetica («die gewaltige, die erschütternde, durch Mark und Bein drin-
gende Prophetennatur») opponitur Ciceronis ingenio maxime artificii apto («dem die
höchste ästhetische Befriedigung gewährenden Virtuosenentum»). Similiter sensisse, quan-
tum ad Demosthenem, uidetur Iacobus Burckhardt (E.M. Janssen, *Jacob Burckhardt und
die Griechen*, 1979, 73 sq.). Hieckium sequitur Dettweilerus (infra n. 72) I, 40.

(70) Velut Augustus Boeckh dicit (*Encyclopädie und Methodologie der philologischen
Wissenschaften*, ed. ab E. Bratuscheck, Lipsiae 1877, 698): «Nur übertrifft ihn (sc. Ciceroni-
nem) Demosthenes an Würde und Ernst [...], «es fehlt ihm an Tiefe, weil er voll eitler
Selbstüberhebung ist».

(71) Quorum primus fortasse fuit Robertus H. Hiecke, u. supra n. 69. Cf. etiam Ar-
minium (Herman) Schiller, qui scriptorum numerum in gymnasiis contrahendum censuit
(*Verhandlungen über Fragen des höheren Unterrichts* [1890], Berolini 1891, 432): «Was
brauchen wir z.B. noch Cicero als Typus des Redners, wenn wir Demosthenes haben?»
Etiam Fridericus Aly, qui tum maxime Ciceronem ut scholis aptum defendit, orationes eius
Demosthenis operibus aequiperare non ausus est (*Cicero, sein Leben und seine Schriften*,
Berolini 1891, 193): «er war weder Staatsmann noch Enthusiast, wie der große Athener».
Ac similiter iudicauit Weissenfelsius (supra n. 47), qui tamen Ciceroni ut homini Italo i.e.
loquaciori ueniam petiuit (p. 87, 89). — opiniones a ludorum magistris Germanis de Cice-
rone prolatas collegit Fridericus A. Eckstein in eis, quae scripsit de Latina institutione
(«Lateinischer Unterricht», in: K.A. Schmid, *Encyclop. d. gesamten Erziehungs- und
Unterrichtswesens*, t. 11, Gothae 1878), col. 631 sqq.

(72) (qui etiam *Didacticam Latinam* tum notissimam scripsit) (73). Is autem quam infensus fuerit ipsi arti rhetoricae, uel eo cognoscitur, quod orationes Tullianas eas in scholis retinere malebat, in quibus uis ipsa oratoria minor est, dico eas quas *pro Archia* et *de lege Manilia* dixit (74). Ceteras uero odio persecutus est acerbissimo: ipsos asseuerat adulescentes, cum in suam admirationem eos rapuerit Demosthenes, sponte sua cognoscere, quam uana ac parum sincera in Cicerone sint plurima (etiam si quid forte melius uel bonis moribus aptius dixisse uideatur) (75). Nimirum isti catelli tui, praeceptor optime, sagacissime olfecerunt, quid se sentire sperares...

Sed de his hactenus. Breuiter autem dicendum est etiam de alia quadam ratione, qua Demosthenes et Cicero a criticis Germanis inter se comparati sunt. Causa enim illius in eloquendo diuersitatis etiam sic redita est, ut ea ad uaria officia oratoris (scilicet ea, quae ex ipso Cicerone nota sunt) referretur. Nam fuerunt, qui crederent Demosthenem subtiliter docere argumentis audientes satis habuisse, Ciceronem contra maxime spectauisse, ut commoueret pectora et perturbaret affectibus. Talem sententiam nostra lingua primus protulisse uidetur Heluetus quidam, nomine Henricus Waser, qui tamen se alterius, «nobilis theologi», ut ait, placitum tradere aperte fatetur. Is in *Quaestionum moralium* libello, qui anno 1757 sine auctoris nomine editus est (76), id ipsum discrimen docendi et commouendi etiam ad populorum indolem diuersam reuocare conatur: uidelicet Atticos homines, qui «politiores, doctiores, acutiores» fuerint, argumenta magis enucleata desiderauisse; in Romanorum autem minus doctorum animis tractandis opus fuisse magis τῷ παθητικῷ (77).

(72) P. Dettweiler, *Untersuchungen über den didaktischen Wert Ciceronianischer Schulschriften*, 2 partes, Hallae Saxonum 1889/1892 (or. pro *S. Roscio, Philippicae*).

(73) P. Dettweiler et W. Fries, *Didaktik und Methodik des lat. Unterrichts*, Monaci 1914 (de Demosthene ac Cicerone uide p. 180 sq.).

(74) *Untersuchungen* (supra n. 72) II 106 sq.; cf. etiam P. Salkowski, «Jahrb.f.Philol. u.Päd.» pars 2, 34, 1888, 369-376.

(75) *Untersuchungen* (supra n. 72), II 82; cf. p. 125 sq. Demosthenem maxime praefert, quod is orationibus eam morum integritatem prōdat, ut legentes quoque ad uirtutem incendat (I 40: «Beredsamkeit des Charakters», II 107 «echte(n), sittliche(n) Beredsamkeit»): necessarium enim esse discipulos optimis exemplis (I 43 «Bilder von idealen Persönlichkeiten») assuefieri, id quod etiam Guilelmus II, Imperator edicto quodam fieri iusserit (II 88: «daß der Schüler vor allem für Heldentum und historische Größe empfänglich gemacht werde»). Quin etiam heroibus tragicis (I 50 «tragische Helden», II 119 «einen tief tragischen Zug») eum uult esse similem, qui, etiamsi frustra nitantur, admiratione spectatores afficiant; nihil tale inueniri in Cicerone (II 81 «kein tragischer Held») — quo loco miramur Dettweilerum non curauisse, quod Cicero ab Antonio occisus est, Demosthenes a Philippo non item. Ceterum praesertim his locis oratores inter se comparat: II 3, 119, 132, 144.

(76) *Moralische Beobachtungen und Urtheile*, Turici 1757. De scriptore cf. quae a Schindelio (supra n. 3) in p. 53 n. 7 laudantur.

(77) L.I. 99 sq.: «Der erste, welcher mit einem politern, gelehrtern und wizigern Vol-

Cuius sententiae fontem, quae postea per Lessingium et Herderum in Germania magis nota facta est (78), optime indagauit iam Schindelius; est enim omnis hic locus paene ad uerbum translatus ex epistula Ionathani Swift (79) (qui etiam in *Gulliueri sui itineribus* Demosthenem Ciceronemque laudauit) (80). Sed fortasse etiam altius originem repetere licebit. Iam enim Ioannes Sturm in eis, quae scripsit *De imitatione oratoria*, maiorem illam in dicendo audaciam Ciceronis «libertati magis populi Romani, & moribus» adscribendam esse dicit, «quam ut Demosthenis detrahendum sit facultati». Subiungit autem haec: «Maior enim fuit Romanorum, quam Atheniensium, non facultas, sed uenia, vel potius licentia dicendi: & minus populus Romanus ab eloquentia, quam Athenienses, metuebant, delectari atque commoueri postulabant, id populus expectabat, id iudices non aegre ferebant» (81). Melchior Iunius uero, discipulus Sturmii, eiusdem huius discriminis causam in eo uoluit esse positam, quod Athenienses «docti, prudentes, ingeniosi, acuti» fuissent — itaque eos «doceri quam uel delectari, uel moueri» maluisse —, Romani contra extitissent homines «militares, non tam literis & doctrina exculsi ut Athenienses» (82). Videtis similitudinem opinionum ac paene uerborum! Neque ego Swiftium, litterarum decus illud Anglicarum, sententiam suam a magistro Alsatiano mutuatum esse pro certo affirmauerim (praesertim cum de delectando ipse nil dicat) — sed fortasse uterque non nihil didicit etiam ab ipsis rebus et ueritate. Nam etiamsi illa uis quoque Demosthenis ad affectus uidetur pertinere quam maxime — cuius ἔμψυχὰ πάθη iam ueteres mirati sunt (83) —, tamen id certe suo iure Cicero contendit

ke zu thun hatte, setzte den größten Nachdruck seiner Beredsamkeit in der (sic) Stärke seiner Beweisgründe, und suchte also hauptsächlich den Verstand zu überzeugen. Tullius hingegen sah mehr auf die Neigungen einer aufrichtigen, nicht so gelehrten noch so lebhaften Nation, und blieb deßwegen bei der pathetischen Beredsamkeit, welche die Affekten erregt.» — Obiter moneo sententiam plane contrariam defendi a Domina de Staël (Mme. de Staël, *De la littérature* [...], t. 1, Lut. Paris. 1812, p. 155 sq.), quae Demostheni tribuit affectus («passions»). Ciceroni argumenta («raisonnemens»).

(78) Locos indicat Schindelius (supra n. 3), 54 n. 5.

(79) *A letter to a Young Gentleman Lately enter'd into Holy Orders by a Person of Quality*, Londini 1721 (= J.Sw., *Irish tracts 1720-1723 and Sermons*, ed. L. Landa, Oxonii 1948, 68 sq.: «The former, who had to deal with a People of much more Politeness, Learning and Wit [...].»

(80) *Gulliver's Travels* (1726), ed. H. Davis, Oxonii 1959, 127.

(81) Loco iam laudato (supra n. 30); Sturmii hic aliquatenus sequi uidetur Quintilianum, *inst.* 12, 10, 26: *si quis ad eas Demosthenis uirtutes [...] quae defuisse ei siue ipsius natura seu lege ciuitatis uidentur, adiecerit, ut affectus concitatus moueat [...]*; 2, 16, 4 *Athenis quoque, ubi actor mouere affectus uetabatur*; cf. etiam 10, 1, 107. Qui error uidetur ortus esse ex Arist. *rhet.* 1, 1 (1354 a 22).

(82) M. Iunius, *Methodus eloquentiae comparandae*, Argentinae 1585, 113 sq.; postea monet, ut utriusque Philippicae inter se comparentur: «quae breuiter, densè, neruôsè à Demosthene contra Philippum adferuntur, eadem copiosius, illuminate magis, maiori cum animorum motu à Cicerone tractantur».

(83) *auct. de subl.* 34, 4; cf. Cic. *orator* 111, 133.

ubertatem in dicendo omnemque illam figurarum troporumque suppellectilem mirum quantum ualere etiam ad mentes permouendas. «Sed haec omnia, inquit, perinde sunt, ut aguntur!» (84) Nempe si quis illa percurrat aut uoce submissiore aut etiam, si dis placet, muta lectione (ut nunc quoque in scholis usitatissimum est), tum frigeant sane ac langueant maxime, quae cum spiritu et paene diuino instinctu ab actore erant efferenda. Hinc etenim optime Argenterati institutum est a Sturmio, ut non solum orationes ueteres ipsae recitarentur, sed ut etiam tota iudicia per pueros quasi histriones agerentur et uelut renouarentur in ludis litterarum (85). Sic nimirum debuerunt paruulorum animi assuefieri copiae Tullianae!

Sed ut ad rem redeam, non aliter ac Swiftio uisum est Francisco Grillparzer, poetarum existimatori optimo et qui non ex aliorum auctoritate, sed e propria lectione iudicaret: Atticos oratores is quoque in ephemeridibus scribit animos magis docuisse, permouisse Romanos (86). Et idem fere uidetur sentire, cum alio loco dicit Ciceronem magis arti rhetoricae, Demosthenem dialecticae confidere (87). Maxime autem iudicium aurium, purarum sane ac religiosarum, secutus est Fridericus Nietzsche. Qui cum prius illam Fenelonii de Cicerone ac Demosthene opinionem approbuisse uideatur (88), postea sententiam prorsus nouam atque

(84) Cic. *de or.* 3, 213.

(85) Cf. Barner (supra n. 38), 300 sq.

(86) *Tagebücher* 1843/4 n. 3718 (t. 5, Vindobonae 1924, 72): «Die Römer giengen auf Überredung aus, die Attiker auf Überzeugung. [Hanc distinctionem, quae et ipsa a Fenelonio originem ducit, huic loco unus, quod sciam, Grillparzer adhibuit.] Jene sprechen zu den Leidenschaften, diese zum Verstande und des Demosthenes Hauptargument ist immer vorzugsweise logisch gefaßt».

(87) *Tagebücher* 1834 n. 2180 (t. 3, 1916, 173): «wie der Römer seine grösten Hilfsmittel aus der Rhetorik zieht, der Athener aus der Logik». Etiam accuratius scribit (*Tagebücher*, n. 2766, t. 3, p. 291): «Wenn Cicero eine starke Wirkung auf seine Zuhörer beabsichtigt, wird er pomphaft, erschöpft Tropen und Figuren, regt den tiefsten Boden der menschlichen Leidenschaften auf, spricht zu den Augen, den Ohren, den Herzen. Demosthenes thut das auch; wo er aber den Hauptschlag führen will, wird er immer einfacher, ja stiller, aber schärfer und eine logische Schlußfolge erringt endlich und befestigt den Sieg». Annotandum est etiam Grillparzerum Demosthenem in eo secutum esse, quod calculis linguae subiectis uitium oris — fuit enim blaesus — emendauit (sic in *Vita sua* = *Sämtl. Werke*, t. 16, ed. ab A. Sauer/R. Beckmann, Vindobonae 1925, 79).

(88) Nam in commentatione de Wagnero scripta (*Richard Wagner in Bayreuth*, 1876) dicit illum Demostheni non nihil esse similem eo, quod artem dissimulet (*Werke*, ed. a K. Schlechta, t. 1, Monaci 1966, 421 sq.): «Er verbirgt wie jener seine Kunst oder macht sie vergessen, indem er zwingt an die Sache zu denken [...]»; nihil esse in eo generis demonstratiui («Er trägt nichts Epideiktisches an sich»). Hic quidem Ciceronis mentio non fit, sed adumbrat Nietzsche eo tempore etiam libellum quandam de ipso Tullio (*Cicero und der romanische Begriff der Kultur*) — fragmenta sunt collecta hic: Nietzsche's *Werke*, pars 2, t. 10, Lipsiae 21903, 484-486 —, quem non perfectum esse ualde dolemus: ibi enim de Demosthenis imitatione haec temptauit: «Aber die Reinheit seines Geschmacks, ist nicht so gross, dass er vermöchte Demosthenes nachzuahmen: ob er schon höchlichst mit ihm weiteifert. (Wagner - Beethoven.) Er ist als Künstler ehrlich und giebt ganz, was ihm gefällt».

inauditam protulit: Demosthenem scribit in *Humanis Humanioribus* suas orationes, cum habitae essent, stilo retractauisse, ut legentium oculis accommodatiores essent; Ciceronem id quasi per negligentiam omisisse: ergo «habent huius orationes, inquit, nunc multo plus in se fori Romani, quam lectores pati possunt» (89). Hoc igitur, nisi fallor, Fridericus sentit: in foro ipsum etiam Demosthenem dixisse Ciceroniane!

Sed nescio an nimius iam fuerim in aliorum opinionibus recensendis, uosque, sodales, tacitis precibus rogare uideamini, tandem aliquando ut pererem. Atque hoc fortasse iam suspicati estis, cur ego multos uiros doctos de oratoribus clarissimis prauius iudicauisse existimem: defuit illis, nisi fallor, consuetudo dicendi publice. Nam museorum suorum assuefacti otio ac silentio, cum in Ciceronis orationibus, quas taciti legunt, tot isocola et antitheta, tot schemata et tropos reppererunt, cum admiratione omnem hunc splendorem et ornatum uanae cuiusdam delectationis causa quaesitum opinantur: tum nimirum amplexantur carmen illud, quod a Pfeffelio argutius, puto, quam uerius dictum est, tum Atticum Demosthenem ut saniozem ac sicciorem eoque neruosiorez colunt. In quo duae res eos meo quidem iudicio fallunt. Primum enim non intelligunt, quod paulo ante dixi, illam in eloquendo ubertatem, dummodo actione apta adiuuetur, pertinere etiam ad mentes commouendas. Deinde ipsam quoque delectationis naturam parum perspectam et cognitam habere eos credo. Nam id uel sapientissime Cicero noster in *Oratore* praecepit: placendi illud et delectandi studium prorsus non alienum esse a uera persuasionem, sed inter ipsa oratoris officia, quae dicuntur, esse numerandum (90). An uos putatis illis audientium theatris, quae teste Cicero in una syllaba aut producta perperam aut correpta ingemebant (91), illis theatris, inquam, oratorem potuisse persuadere, quae uellet, nisi is etiam consulisset aurium uoluptati, nisi ut plebi placeret, curis omnibus esset enisus (92). Non male igitur Renatus ille Rapin, cuius mentionem

Aber ihm gefällt nicht das Beste am meisten, sondern das Asiatische. Das war echt römisch».

(89) *Menschliches Allzumenschliches* 2, 110 s.u. «Schreibstil und Sprechstil» (*Werke*, ed. Schlechta, t. 1, 922): «Demosthenes hielt seine Reden anders als wir sie lesen: er hat sie zum Gelesenwerden erst überarbeitet. — Ciceros Reden sollten, zum gleichen Zwecke, erst demosthenisiert werden: jetzt ist viel mehr römisches Forum in ihnen, als der Leser vertragen kann».

(90) Cic. *orator* 69, cf. 91-96. Accedit id, quod Cicero non semel docet: in plerisque rebus quae utilia sint, eadem esse etiam uenusta; cf. *de or.* 3, 178-181; 224; *orator* 228; Quint. *inst.* 8, 3, 11: *numquam uera species ab utilitate diuiditur*. Similes locos plurimos e rhetoribus collegit Henricus Augustus Schott in opere *Die Theorie der Beredsamkeit mit besonderer Anwendung auf die geistliche Beredsamkeit* [...]; pars 1, Lipsiae 1815, 208-223.

(91) Cic. *orator* 173.

(92) Optime Quintilianus, *inst.* 8, 3, 5: *nam qui libenter audiunt, et magis attendunt et facilius credunt, plerumque ipsa delectatione capiuntur, nonnumquam admiratione auferuntur*.

iam feci, quamquam acumine uix par erat Fenelonio, eo maxime persuasisse Tullium scripsit, quod summa illa suauitate dicendi penetrauisset in pectorum intimos sensus (93). Etiam melius ac disertius idem hoc Germanus quidam criticus et philosophus, Augustus Horneffer, quem honoris causa ultimum nomino, ineunte hoc saeculo scripsit (94). Dicit se olim permotum illis de Cicerone sententiis, quibus uanus putatur ac tumidus (95), cum orationes hominis Itali in ipsa Italia legisset, magis magisque admirari coepisse oratoris ingenium, etiamsi non aspiraret ad Demosthenis uim et constantiam (96): in summa uerborum ac luminum copia nihil tamen inesse redundans aut otiosum, omnia ad propositum accommodata (97). Scilicet id desiderauisse Romanum populum, ut pulchre et ornate diceretur in rostris, idque ipsum oratori maxime profuisse (98). Neque enim solum plebs illa Attica instigante Demosthene bella cum Philippo, bella gerenda clamabat, sed non minoribus studiis senatus populusque Romanus arma sumenda censuit in Antonium — funesta illa quidem et perniciosa rei publicae, sed quae Ciceroni paritura essent oratoris gloriam sempiternam.

(93) Supra n. 36. Cf. praesertim 77 sqq.; ibi (p. 77) satis audacter dicit: «l'art de persuader est le même que celui de plaire, dit Quintilien» (sed cf. supra n. 92) — de quo Schindelius (supra n. 3) nimis seueré (p. 96): «dieser gerade wegen seiner Unsachlichkeit so überzeugende Schluß».

(94) *Cicero und die Gegenwart*, in: E. u. A. Horneffer, *Das klassische Ideal, Reden und Aufsätze*, Lipsiae 1906, 94-129. Scriptor maxime meritis est de Friderici Nietzsche operibus edendis. E cuius de Cicerone schedis (uide supra n. 88) non nihil uidetur hausisse; cf. praesertim quae scribit in p. 97: «darf man einen Dekorateur verachten?» (Nietzsche: «der decorative Mensch» et sim.); p. 117: «einer jener interessanten Menschen, die nicht umhin können, sich vollkommen zu finden» (Nietzsche: «Als vollendeten Mensch [...] empfindet er sich»). — Eorum quae post Hornefferum de Cicerone et Demosthene iudicata sunt, pauca inueni digna memoratu. Cf. tamen e Germanis rhetoribus Adolphum Damaschke (*Geschichte der Redekunst*, Ienae 1921, 104), qui, quamquam paulo modestius scribit, Ciceronis uituperatores saec. XIX sequitur; e grammaticis Ottonem Seel (*Cicero*, Stutgardiae 21961, 450): is Philippicas utriusque inter se comparat breuiter, sed obscurius. Weischium iam commemorauit (supra n. 13); peregrinos afferre hic supersedeo.

(95) P. 95: «ein lächerlicher Schwätzer, ein Phrasenmacher».

(96) P. 108: «Nun dürfen Sie aber nicht sagen, ich stellte Cicero Bismarck gleich, ebensowenig wie ich ihn Demosthenes an die Seite stelle. Diese beiden haben eine Gewalt, Konsequenz, Charaktergröße, die der biegsame Römer nicht hat; aber eine Konsequenz der Persönlichkeit finde ich doch auch bei ihm». Postea (p. 113): «Demosthenes erdrückt ihn nicht, aber Plato und Aristoteles lassen ihn nicht bestehen». Demosthenem credit facile Germanice uerti posse, Ciceronem non item (p. 109).

(97) «Cicero will etwas, wenn er spricht, und stellt alle Kunst in den Dienst dieses Willens» (p. 100).

(98) «Es trug also zum Erfolg einer Sache bei, wenn der Redner schön sprach und mehr auf Gemütswirkung als auf Verstandeswirkung bedacht war» (p. 101). Vellem equidem liceret hic multa exscribere eorum, quae dicit de Ciceronis elocutione.